

### **Képzés, tudomány és egyetem Gadamer hermeneutikájában**

Előadásomban három kérdést járok röviden körül:

1. A 'Bildung' (képzés) fogalmának főbb aspektusai Gadamernél.
2. Tudomány és szellemtudomány.
3. És az egyetem?

#### *1. A 'Bildung' (képzés) fogalmának főbb aspektusai Gadamernél*

Gadamer hermeneutikai filozófiájának egyik fontos kiindulópontja a humanista tradíció „előhívása”, vagyis a modernitás szellemiségével való termékeny ütköztetése. Nem valamiféle merev hagyománytiszteletről van itt szó, hanem a hagyományok megújításáról. Ebben az értelemben fordul például a filozófiatörténet klasszikus gondolkodóihoz is: „A filozofálás egyik elemi tapasztalata, hogy a filozófiai gondolat klasszikusai, ha megpróbáljuk megérteni őket, maguktól érvényesítenek egy olyan igazságigényt, melyet a jelenkori tudat nem képes sem elutasítani, sem felülmúlni. A jelenkor naiv önérzete persze fellázadhat az ellen, hogy a filozófiai tudat lehetségesnek ismeri el: saját filozófiai belátása nem olyan rangos, mint Platóné és Arisztotelészé, Leibnizé és Kanté vagy Hegelé. Sokan talán a jelenkori filozofálás gyengeségének tartják, hogy saját esendő voltát bevallva lát hozzá klasszikus hagyományainak értelmezéséhez és feldolgozásához. De egész biztos, még nagyobb gyengeség, ha valaki elzárkózik az ilyen megmérettetés elől, és inkább önállóan bohóckodik. Hogy ezeknek a nagy gondolkodóknak a szövegeit megértve olyan igazságot ismerünk meg, melyet más úton nem lehet elérni, azt akkor is be kell vallanunk, ha ez ellentmond a kutatás és a haladás mércéjének, mellyel a tudomány méri magát.”<sup>1</sup> Gadamer számára ebből az alapállásból kitüntetett jelentőségű olyan „humanista vezérfogalmak” vizsgálata, mint a *képzés*, a *sensus communis*, az *ítélőerő* vagy az *ízlés*. Azt is látnunk kell, hogy nála a megértés és értelmezés „nem elvekből való konstrukció, hanem egy messziről eredő történés továbbfolytatása”.<sup>2</sup>

Ezután a rövid hermeneutikai bevezető után nézzük most már közelebbről a *Bildung* fogalmának gadameri analizisét. Először arra utalnék, hogy a szó többféle magyar fordítást is lehetővé tesz. Jelenthet *képzést*, *kiképzést*, ugyanakkor

---

<sup>1</sup> H.-G. Gadamer: *Igazság és módszer*. Ford. Bonyhai Gábor. Gondolat, Bp. 1984. 22.

<sup>2</sup> I. m. 23.

*művelődést, illetve műveltséget is. Az Igazság és módszer* magyar fordítója, Bonyhai Gábor a képzést használja, amellyel elsősorban a német szó etimológiájához kapcsolódik. Eredetileg ugyanis a „természeti képződmény” fogalmával volt szoros összefüggésben. De jelentette a testrészek kiképzését, jól megformáltságát is. Egyébként ebben a jelentésében a képzés szó latin megfelelője a *formatio*. A képzés szóhasználat emellett azt a folyamatot is érzékelteti, amelynek során művelté válik az ember. Előadásom címében azért használtam a műveltség kifejezést, mert már itt utalni kívántam arra, hogy Gadamer nem valamilyen szakképzésre gondol a *Bildung* kapcsán. A magyar nyelvhasználatban viszont óhatatlanul van ilyen mellékíze a szónak, gondoljunk csak a didaktikában gyakran használt képzés és nevelés fogalompárra.

Gadamer a felvilágosodás korából *Herder* meghatározását tekinti kiindulópontnak, amelynek lényege, hogy az ember a képzés révén felemelkedhet a humanitásig, amely egyszerre jelent széleskörű ismeretekkel való rendelkezést, valamint erkölcsiséget is. Érezhetően a kultúra fogalmával kerül szoros kapcsolatba a szó. *Kant* a cselekvő szubjektum szabadságának aktusaként beszél a képesség „kultúrájáról”, ezenkívül arról is szól, hogy önmagunk iránti kötelességünk a tehetségünk kiművelése. *Humboldt* meghatározását azután azért idézi, mert pontosan megfogalmazza a *Bildung* tágasabb jelentéskörét: „de amikor mi a mi nyelvünkön képzést mondunk, akkor valami magasabbra és ugyanakkor belsőre gondolunk, tudniillik arra az érzékre, mely a teljes szellemi és erkölcsi törekvés ismeretéből és érzéséből árad ki harmonikusan az érzésmódra és a jellemre.”<sup>3</sup>

Gadamer arra is utal, hogy a képzés szóban a kép is benne rejlik, a kép pedig „titokzatos kétoldalúsággal” egyszerre jelent képmást és mintaképet (*Nachbild*, *Vorbild*). A képzés ugyanakkor nem egy előre pontosan megformázott minta követését jelenti, hanem egy állandó folyamatról van szó: „a képzés eredményét nem a technikai célkitűzés módjára állítjuk elő, hanem a formálás és a képzés belső folyamatából ered, s ezért állandó továbbképzés marad.”<sup>4</sup> A görög *phüszisz*, természet szóhoz is azért hasonlítja a képzést, mert egyik sem ismer önmagán kívüli célokat. Gadamer meglehetősen iróniával utal a folyton „képzési célokat” kitűző, egyoldalúan prakticista oktatási gyakorlatra: „A képzés voltaképpen nem lehet cél, mint olyat nem lehet akarni, legfeljebb a nevelő reflektált tematikájában.”<sup>5</sup> A képzés végső soron olyan folyamat, amelynek során a megszerzett műveltségben „semmi sem tűnik el, hanem minden megőrződik”.

Gadamer kiemelten fontosnak tartja *Hegel* *Bildung*-felfogásának az értelmezését. Hegelnél a képzés lényege az *általánosság*hoz való *felemelkedés*, ami elméleti és gyakorlati képzést egyaránt jelent, a partikularitás háttérbe szorítását:

---

<sup>3</sup> I. m. 31.

<sup>4</sup> I. m. 32.

<sup>5</sup> Uo.

„Aki átengedi magát a partikularitásnak, például: aki mértéket és arányt nem ismerve enged vak dühének, az képzetlen. Hegel kimutatja, hogy az ilyen embernek alapjában véve az absztrakciós ereje fogyatékos: nem tud eltekinteni önmagától, s egy általánosra tekinteni, mely az ő különösségének mértéket és arányt kölcsönözne.”<sup>6</sup> A képzetlenség tehát nem csupán elméleti fogyatékoság ebben az értelmezésben, hanem egyúttal a hübrisz, a mértéktelenség vétkéét idézi elő. A nem kis mértékben antik etikai ihletésű gondolatmenet kapcsán a *szophia* és a *phronésisz* fogalmak ellentétére is utalhatunk, amelyet először Arisztotelész dolgozott ki. Az első a teoretikus, a második a gyakorlati tudás, gyakorlati életbölcesség. Az utóbbi nem egyszerűen a konkrét tudása, hanem „szellemi erény” a görög bölcselelnél: „Nem egyszerűen képességnek (dünamisz) tekinti, hanem az erkölcsi lét meghatározottságának, mely nem lehet meg az etikai erények egésze nélkül, mint ahogy másfelől az utóbbiak sem lehetnek meg nélküle. Bár ennek az erénynek a gyakorlása eredményezi, hogy megkülönböztetjük azt, amit tenni kell, attól, amit nem kell tenni, de mégsem egyszerűen gyakorlati okosság és általános találékonyság. Amikor megkülönbözteti azt, amit tenni kell, attól, amit nem kell tenni, ez a megkülönböztetés már eleve magába foglalja az illendő és a nem illő megkülönböztetését, s ezzel egy erkölcsi magatartást előfeltételez, melyet a maga részéről csak továbbképez.”<sup>7</sup>

Visszatérve Hegelhez, ő a képzést tehát általános emberi feladatnak tekinti, s ezzel összefüggésben beszél a munkáról, valamint a munkavégző tudatról. Ez utóbbi „a dolgot képezve önmagát képi”. A munkálkodó tudat saját önértékre tesz szert azáltal, hogy elsajátít egy jártasságot. Ebben az önértékben olyan mozzanatokat vehetünk észre, mint a személyes vágyainknak a korlátozása, azonkívül valami általánosnak az elismerése. Mai szemmel „korszerűtlennek” tűnik az, ami a *pályaválasztással* kapcsolatban itt felvetődik. Napjainkban többnyire az önmegvalósítás privát céljait, valamint a praktikus, hasznossági szempontokat szokás ezzel kapcsolatban emlegetni. Ezzel szemben Hegel a hivatás betöltését hangsúlyozza, illetve azt, hogy minden hivatásban van valami „sorsszerű”, „külső szükségszerűség”, és így olyan feladatokat követel tőlünk, melyeket privát célként nem tűznénk ki. A hivatás betöltése egyfelől önmagunk korlátozását jelenti, de egyúttal azt, hogy a hivatásunkat a magunk ügyévé tesszük, s így végső soron mégsem jelent korlátot. Úgy vélem, Gadamer jogosan tapint rá ennek a felfogásnak az aktualitására. A pályaválasztás bármennyire is mindenkinek személyes ügye, az ebben való döntés olyan etikai kötelezettségeket is maga után vonz, amelyeknek csak valamely közösségre vonatkoztatva van értelme. Magunkat választva egyúttal a másikat is választjuk – fordíthatnánk át a személyiségetika nyelvére az előbbi gondolatot. Természetesen ezzel nem azt akarom sugallni, hogy próbáljuk meg a hegeli filozófiát mintegy „összebékíteni” a rend-

---

<sup>6</sup> I. m. 33.

<sup>7</sup> I. m. 39.

szerfilozófiájával éppen ellentétes kiindulópontú szemléletekkel. Inkább csak arra kívántam ezzel is felhívni a figyelmet, hogy termékeny dolognak bizonyulhat, ha nem merev sémákkal közelítünk a filozófia klasszikus szövegeihez.

A gadameri hermeneutika egyik kulcsszava a *dialógus*. A történelmi hagyomány értelmezése éppúgy dialógikus viszonyt előfeltételez értelmező és „szöveg” között, mint a műalkotások befogadása. Hegel ebből a szempontból is tanulságos Gadamer számára. Az *elméleti képzés* eszméjében ugyanis az a mozzanat is benne rejlik, hogy „megtanulunk valami mást is érvényesülni hagyni”. A régi nyelvek és világok vizsgálatát azért tartja alkalmasnak az elméleti érdekek kialakításában, mert ezek elősegítik az elméleti vizsgálódáshoz szükséges távolságtartás kialakítását, de egyúttal az „önmagunkhoz való visszatérés” kiindulópontjai is. A régi koroknak ezt a hegeli értékelését ugyan Gadamer egyfajta klasszicista előítéletből eredezteti, de az alapgondolatot helyesnek tartja: „Az idegenben felismerni a sajátot, otthonossá válni benne – ez az alapmozgása a szellemnek, melynek léte csak abban áll, hogy a másleltől visszatér önmagához. Ennyiben minden elméleti képzés, az idegen nyelvek és képzetvilágok feldolgozása is, egy olyan képzési folyamat pusztá továbbfolytatása, mely sokkal korábban kezdődik. Minden egyes individuum, amely természeti lényéből a szellembé emelkedik, népének nyelvében, erkölcsében, intézményeiben előre adott szubsztanciára talál, melyet, miként a nyelvtanulásban, el kell sajátítani. Így az egyes egyén eleve mindig a képzés útján halad, s állandóan csökkenti saját természetiségét, mert a világot, amelybe belenő, a nyelvben és az erkölcsben az emberek képzik.”<sup>8</sup>

A *Bildung* fogalmának értelmezése során Gadamer az *emlékezet* kategóriájához is fontos reflexiókat fűz. Egyrészt nem valamiféle adottságnak tartja. Azt emeli ki, hogy a megőrzés, az elfelejtés és az újraemlékezés szorosan összetartoznak, és „az ember történetének és képzésének egy darabját alkotják”. Az emlékezetet is képezni kell, hogy képes legyen értelmesen szelektálni. A felejtés nem csupán hiány, hiszen „a felejtés révén válik lehetővé a szellem teljes megújulása, az a képessége, hogy mindent friss szemmel nézzen, úgy, hogy a rég ismert sokrétű egységgé olvad össze az újonnan látottal”.<sup>9</sup> Gadamer itt nyilván arra gondol, hogy az információk mérhetetlen tömege sokszor inkább blokkolja az összefüggések átlátását és megfogalmazását, rutinszerűvé teszi ítéleteinket. Ugyanakkor hadd jegyezzem meg, hogy Gadamer nem fordít igazán figyelmet arra az ellenkező előjelű problémára, ami a manipulatív módon szelektív emlékezetből fakad. A volt szocialista országok rendszerváltó éveinek egyik tanulsága például éppen az, hogy a személyes érdekek mennyire befolyásolják, sokszor eltorzítják az emlékezet működését. Egyébként nagyon is az előbbihez hasonló

---

<sup>8</sup> I. m. 34.

<sup>9</sup> I. m. 35.

játszódott le Németországban a fasizmus emlékeinek feldolgozásával, illetve fel nem dolgozásával a II. világháború után.

A képzettséghez, illetve műveltséghez hozzátartozik egyfajta „*tapintat*” is. Ezt a kategóriát főként Helmholtz nyomán járja körül Gadamer. A szónak jól ismert a társas érintkezéssel kapcsolatos jelentése. Valami kényelmetlent tapintatosan elhallgatunk, megkerülünk. Ha valamit tapintatosan mondunk, a szituáció lényegéhez akkor is hozzátartozik valaminek a kimondhatatlansága. Ez a fajta tapintat nyilvánvalóan hozzájárul az emberek intim szférájának a megőrzéséhez. Ugyanakkor a tapintat „megismerésmód” és „létmód” is, az esztétikai és a történeti iránti érzéket jelent: „Az esztétikai és a történeti iránti érzékünk kell hogy legyen, vagy ki kell képeznünk érzékünket, hogy a szellemtudományi munkában rábízhatjuk magunkat a tapintatunkra.”<sup>10</sup> Ez a tapintat csak részben adottság, hiszen bizonyos műveltséggel rendelkezés alakítja ki a működését. Az érzékek közvetlenségével viselkedik, tehát választ és értékkel, csak éppen nem tudja döntését szakszerűen megindokolni. Akinek van esztétikai minőségérzékelése, az meg tudja különböztetni a jelentős alkotást a silány művelettől, még ha nincs is tisztában az esztétikai kategóriák elméletével, sőt arra is akad példa, hogy jelentős művészetelméleti tudás nem párosul biztos esztétikai érzékkel. Persze nem célszerű eltúlozni ennek az érzéknek az ösztönös jellegét. A műalkotások értéke iránti fogékonyság nem alakulhat ki gyakori művészeti élmények nélkül.

A történeti érzékkel rendelkező tudja, „hogy egy kor számára mi lehetséges és mi nem, s van érzéke a múlt mássága iránt, mely megkülönbözteti a jelentőt”. Ennél a magától értetődő kijelentésnél azért érdemes megállnunk. Úgy tűnik, napjaink Magyarországa nem kedvez a történeti érzék kialakulásának, hiszen lépten-nyomon találkozhatunk történelmi múltunk ideologikus, propagandaízű kisajátításával, modern kategóriák jogosulatlan visszavetítésével. Az pedig kifejezetten megoldatlan kérdés, hogy miként lehetne és kellene közelmúltunk dokumentumait elemezni, illetve bemutatni. A személyiségi jogok védelmének elve a gyakorlatban sokszor ütközik a történelmi igazság feltárásának szintén jogos, etikai szempontból is indokolható igényével. Vajon lehetséges-e a jelzett problémákat pusztán jogszabályokkal megoldani? Bizonyosan nem. Hogy mennyire súlyos erkölcsi következményei lehetnek a személyes múltunkkal való szembenézésnek, arra többek között a volt NDK hírhedt titkosrendőrségi aktáinak a nyilvánossá tétele szolgált példákkal. Baráti, sőt rokoni kapcsolatok szüntek meg, illetve mérgeződtek meg, amikor sokan azzal szembesültek, hogy a róluk szóló információk forrása valamelyik barát vagy rokon volt. Ugyanakkor a súlyos emberi megrázkódtatások ellenére is az a véleményem, hogy semmit nem oldana meg a dokumentumok adminisztratív elzárása. Ehelyett talán meg lehetne próbálni olyan műveltséget magunkban kialakítani, amely az *erkölcsi érzéktől* elválaszthatatlan. Gadamer összefoglalása a képzés általános jellemzőjéről ép-

---

<sup>10</sup> Uo.

pen ehhez nyújthat támpontot: „...ily módon általánosabb szempontokat tartunk nyitva a másik, a mások számára. A képzésben benne rejlik az általános érzék a mérték és a távolságtartás iránt, s ennyiben az is, hogy önmagunk fölé emelkedünk, az általánossághoz. Mert hiszen önmagunkat és saját céljainkat distanciával szemlélni azt jelenti: úgy nézni, ahogy a többiek nézik.”<sup>11</sup>

## 2. Tudomány és szellemtudomány

Gadamer számtalan rövidebb írásában is foglalkozott a tudomány, tudományosság és persze a szellemtudományok kérdésével (pl. *Über die Ursprünglichkeit der Wissenschaft*<sup>12</sup>; *Die Universität Heidelberg und die Geburt der modernen Wissenschaft*<sup>13</sup>; *Wissenschaft und Öffentlichkeit*<sup>14</sup>; *Wissenschaft als Instrument der Aufklärung*<sup>15</sup>; *Vom Wandel in den Geisteswissenschaften*<sup>16</sup>; *Der Mythos im Zeitalter der Wissenschaft*<sup>17</sup>). Itt most csak néhány vonatkozást emelnék ki ebből a gondolatkörből.

A tudomány eredetiségéről szóló írása tkp. a lipcsei egyetem 1947-es újraindítása alkalmából elmondott ünnepi beszéd. A helyszín és a történelmi szituáció nagyon is sokat mondó, hiszen alig vagyunk a szörnyű világegés után. Ebben a történelmi felelősségre is figyelmeztető, retorikai fordulatokban is gazdag szövegben némi tudománytörténeti áttekintés után oda fut ki az egész gondolatmenet, hogy milyennek kellene lennie a tudomány emberének, akiben a tudomány valóságos hatalom. Tehát, hogy milyen életforma tartozik hozzá. Az első jellemző vonása a szellemi értelemben vett megszállottság, elmerülni tudás a vizsgálódás tárgyába, illetve föltétlen benne állás a dolgok világában. A második: a kutatás során törvényszerűen jelentkező kételkedés ellenére is a saját ítélet és föltétlen határozottság a felismert összefüggések megfogalmazásában. A harmadik: szerénység abban az értelemben, hogy vegye észre lehetőségeinek a határát és a megoldandó tudományos feladat nagyságát, s így képes lesz a társadalomban meghonosodott előítéletekkel szembeni belső szabadság elérésére. Ami még igazán érdekes, ahogyan mindhárom tulajdonság leírását afféle refrénnel zárja, amely a tudósok felelősségét kéri számon a náci rezsimmel kapcsolatban: „Ha lett volna a tárgyilagosságnak/ határozottságnak/ szerénységnek elég ereje a

---

<sup>11</sup> Uo.

<sup>12</sup> In: H.-G. Gadamer: *Gesammelte Werke*, Band 10. J.C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen. 1995. 287-295.

<sup>13</sup> In: i. m. 336-346.

<sup>14</sup> In: H.-G. Gadamer: *Lob der Theorie*. Suhrkamp, Frankfurt am Main. 1983. 77-88.

<sup>15</sup> In: i. m. 88-103.

<sup>16</sup> In: *Gesammelte Werke*, Band 10. i. m. 179-185.

<sup>17</sup> In: *Gesammelte Werke*, Band 8. J.C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen. 1993. 180-189.

német tudomány minden képviselőjében, a nemzetiszocialista rezsimnek való megfelelés semmilyen kísértése nem jelentkezett volna.”<sup>18</sup>

A tudomány és a nyilvánosság kérdéseit feszegető írásában (1977)<sup>19</sup> a tudományoknak a modern társadalomban és államban megváltozott szerepét járja körbe. Alapvetően azt az ellentmondásos szituációt emeli ki, amely a tudomány belső logikája, működése és a társadalmi elvárások között feszül. Az egyik oldalról érthetően hasznossági szempontok hangoztatása, szigorúan racionalizált kutatási tervek elvárása, formális és bürokratikus minőségbiztosítási követelmények nyilvánulnak meg. A tudomány ezzel szemben azt hangsúlyozhatja, hogy a kutatások során nem lehet állandóan tekintettel lenni a külsődleges elvárásokra, a tudományos vizsgálódás nem ismer kompromisszumot. Ráadásul gyakran a tudós a kutatás során valami mást talál, fedez fel, mint amit előre vetített. Még egy érdekes felvetés: a teória éppúgy eredendően antropológiai jellegű szférája az emberi létnek, mint a gyakorlati és politikai hatalom. Így e két emberi erőt újból és újból egyensúlyba kell hozni egymással, nem pedig egymással szemben kijátszani.

A szellemtudományoknak a tudományok világán belüli sajátosságát Gadamer abban látja, hogy a „társadalmi világ tapasztalatát a természettudományok induktív eljárásával nem lehet tudománnyá tenni. ... a cél nem az, hogy ezeket az általános tapasztalatokat megerősítsük és bővítsük, s így eljussunk egy törvény ismeretéhez például arról, hogy az emberek, a népek és az államok általában hogyan fejlődnek, hanem azt akarjuk megérteni, hogy ez az ember, ez a nép, ez az állam, hogyan lett azzá, ami, – általánosan szólva: hogyan történhetett, hogy így van.”<sup>20</sup>

A heidelbergi egyetem alapításának 600. évfordulójára (1986) elmondott ünnepi beszédében<sup>21</sup> egyébként éppen a már korábban említett Helmholtz kapcsán mutat rá a természettudományi és szellemtudományi megismerésmód lényegi különbségeire, valamint arra a folyamatra, amely felvilágosodástól kezdve a romantikán át elvezetett a modern tudomány, illetve tudományszemlélet megszületéséhez.

---

<sup>18</sup> H.-G. Gadamer: Über der Ursprünglichkeit der Wissenschaft. I. m. 293.

<sup>19</sup> H.-G. Gadamer: Wissenschaft und Öffentlichkeit. I. m.

<sup>20</sup> H.-G. Gadamer: Igazság és módszer. I. m. 28.

<sup>21</sup> H.-G. Gadamer: Die Universität Heidelberg und die Geburt der modernen Wissenschaft. I. m.

### 3. *És az egyetem?*

Gadamer nem fogalmazott meg valamiféle sajátos egyetem-koncepciót, inkább azt mondhatjuk, hogy számára az egyetem a tudományok és a gondolkodás magától értetődő, természetes színterét jelenti. Nem véletlen, hogy számos írása eredetileg valamelyik egyetemen megtartott előadás vagy beszéd volt. Mindenesetre az érzékelhető, hogy egyetemen alapvetően a humboldti ihletésű univerzitást értette. Azt a szellemi teret, ahol az előbb említett heidelbergi beszédben szereplő kettősség egyaránt jelen van: „Können, das sich verhält, und Weisheit, die sich bescheidet.”<sup>22</sup> (A tudás/képesség valamihez viszonyul, aránylik, a bölcsesség pedig az, ami mértéket tart.)

---

<sup>22</sup> I. m. 345.